

BEKTAŞLIK KONTEKSTİNDE HALK ŞİİRİ*

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Ülkemizde âşık edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda büyük ölçüde dikkatler "metin" üzerine yöneltilmiş, analizler metinden hareketle yapılmıştır. Metnin bu derece önemsenmesi, çalışmaların metin merkezli yapılmasına sebep olmuştur. Bu çalışma yöntemi ise; metni adeta kutsallaştırırken metnin ortaya çıkmasını sağlayan metin dışı unsurların göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bu çalışma yöntemine göre, sözlü kaynaklardan daha çok, folklor metinlerine yer veren yazılı kaynaklar güvenilir bulunurken onlar içinde de kaydediliş tarihi bakımından eski olanlar muteber tutulmuştur. İtibar edilen kaynağa ulaşıldıktan sonra bütün analizler bu kaynağa göre yapılmış, metin ne söylüyorsa doğru ve geçerli kabul edilmiştir. Günümüzde halkbilimciler ve bu alana ilgi duyan gönüllü araştırmacılar tarafından bu yöntem devam ettirilmekte mikro veya makro seviyede grup kimliğinin (ki bu kimlik millî, etnik veya kültürel olabilir) oluşturulması veya tanımlanması süreçlerinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Grup kimliğinin oluşturulmasında veya tanımlanmasında halkbilimi metinlerinden yararlanılmasının tarihi, halkbiliminin tarihi kadar eskidir. Bu çerçevede halkbilimi metinlerinin bu fonksiyonundan yararlanmayan "ulus-devlet" yoktur denilebilir. Türkiye'de de etnik veya millî kimlik oluşturma süreçlerinde bu metinlere olabildiğince vurgu yapılmıştır. Yunus Emre, Karacaoğlan, Pir Sultan veya diğer halk şairlerinin gündeme gelişini, halkbilimi çalışmaları açısından taşıdıkları önemden daha çok kimlik oluşturma ve tanımlama ihtiyacını açıklayabiliriz.*

Bu çalışma yöntemini halkbilimi dışı ihtiyaçların karşılanması açısından anlayışla karşılamak mümkün olsa bile, beraberinde getirdiği bir çok problem sebebiyle bir halkbilimci olarak onaylamak mümkün değildir. Bu tarz çalışmaların temel eksikliği elde edilen metni, yaratıldığı ve yaşatıldığı ortamdan bağımsız ele almasıdır. Bunun da ötesine geçilerek, bu metinlerin günümüzün halkbilim dışı problemlerinin çözümlenmesinde bir araç haline getirildiğini görüyoruz.

Halkbilimi metinlerine yüklenen bu tarz zorlama misyonlar, bizde ve dünyada yer yer komik sayılabilecek analizlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dünyadaki metin merkezli bu tarz çalışmalara ciddi itirazların tarihi, esasen halkbilimi tarihi kadar eskidir. W. Radloff, Mark Azadovski Orta Asya metinlerini incelerken dikkatlerini anlatıcı üzerinde yoğunlaştırarak çevrenin metin üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. İlhan Başgöz'ün Mıdami'nin hikaye repertuarı ile ilgili çalışması, Türkiye'deki bu türden kayda değer ilk çalışmalarından biridir. Özellikle ilkel toplulukların kültürleri üzerinde araştırmalar yapan Bronislaw Malinowski'nin "Metin elbette ki son derece önemlidir, ama bağlam olmadan cansız kalır" (Malinowski 1990:91) şeklindeki çıkışı bu alandaki çalışmalara büyük ivme kazandırmıştır. Özellikle Amerika ve Batı Avrupa'da işlenen ve geliştirilen bu fikir, halkbilimciler tarafından yeni teorik açılımlarla kullanılmaya başlanmıştır. (Batı'daki bu tür çalışmaların tarihçesi hakkında bilgi için bkz. Çobanoğlu 1996)

Halkbilimi metinleri, teatral bir ortamda yaratılmakta, yaşatılmakta ve nakledilmektedir. Bu bakımdan halkbilimi metinlerinin bir yaratıcısı olduğu gibi, bir de dinleyicisi veya dinleyici grubu bulunmaktadır. Anlatıcı ile dinleyici arasındaki ilişki bir anlatım ortamında gerçekleşmekte ve bu ortam metni şekillendirmektedir. Ortam değiştiğinde metin değişmekte ve değişen her ortam bir benzer metin (versiyon) veya eş-metin (variant) yaratmaktadır. Benzer veya eş metinleri bire indirerek "sorunsuz metin" kurduğunu düşünen araştırmacı, yeni bir ortamda yeni bir metin oluşturmanın dışında bütün anlatım ortamlarını ve metinleri yok etmek gibi tehlikeli bir yol izlemektedir. Halkbilimi metinlerinin yaratılışındaki bu özellik, ne yazık ki, bizde bazı araştırmacılar tarafından yeterince dikkate alınmamıştır. Batılı araştırmacıların "Context" olarak adlandırdıkları ve dilimizde "bağlam", "anlatım ortamı", "çevre ve şartlar" olarak karşılanmaya çalışılan ve tarafımızdan biri üzerinde anlaşma sağlanıncaya kadar kontekst olarak ifade edilecek olan bu terim, son yıllarda meslektaşlarımız tarafından yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Özkul Çobanoğlu âşık destanları, İsmail Görkem halk hikâyeleri konusunda çalışırken Batılı halkbilimcilerin geliştirdiği yöntemleri kullanarak kontekst üzerine dikkatlerini yöneltmişler, Metin Ekici bir makalesinde "Metin (tekx), Doku (texture), Çevre ve Şartlar (context)" üzerinde durmuş ayrıca Milli Folklor dergisinin çeşitli sayılarında Dan Ben-Amos, Lutz Röhrich, Heda Jason gibi araştırmacıların konu ile ilgili makaleleri Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır.

Bu ve benzeri çalışmalar metnin tek başına bir halkbilimi olayını anlaşılır kılmaya yetmediğini açıkça göstermiştir. Lutz Röhrich'in ifadesiyle, salt metinden hareketle yapılan çalışmaların, sardalye konservesini inceleyerek bahıkların denizdeki hayatı hakkında bilgi edinmeye

çalışmak gibi bir şey olduğu gerçeği dikkatten kaçmıştır. (L. Röhrich 1998: 105)

Ülkemizde "Bektaşî Edebiyatı" üzerine yapılan çalışmalar da ne yazık ki yukarıdan beri özetleye geldiğimiz çerçevede yapılmıştır. Burada da metin üzerine abartılı vurgu yapılırken, metnin içine doğduğu ortam dikkate alınmamıştır. Ayrıca "Bektaşî Edebiyatı" içinde değerlendirilen metinlere, grup kimliğinin ayırt edici unsurları bakımından yaklaşılmış, bizim tırnak içersinde verdiğimiz "Bektaşî Edebiyatı" terimi bu anlamıyla adeta Türk edebiyatının öteki benzer ürünlerinden soyutlanarak incelenmeye çalışılmıştır.

"Bektaşî Edebiyatı" veya diğer adlandırılışıyla "Alevî - Bektaşî Edebiyatı" terimi, etnik veya kültürel bir grubun tamamen kendine özgü verimleri anlamında kullanılmıştır. İçinde "Bektaşîlik" ile ilgili bir ifade bulunan metinlerin yaratıcılarının bu grubun mensubu olduğu kabul edilerek, bunlar, oluşturulan grup kimliğinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de içinde halkbilimciler de olmak üzere bazı araştırmacılar, çalıştıkları metinler üzerinde sebep-sonuç ilişkisi kurmaksızın "Bektaşî Edebiyatı"na ayrı bir önem atfetmişler, bu çerçevede "Rufai Edebiyatı", "Kadiri Edebiyatı" veya "Nakşî Edebiyatı" gibi edebiyatların da olup olamayacağı konusunda düşünce yürütmemişlerdir.

Bektaşîliği ve çeşitli ton ve renkleriyle Alevî düşüncesini şekillendiren değer ve yargıların bir şiirde işlenmiş olmasını, araştırmacı değerlendirirken metnin yanında metin dışı unsurlar üzerinde durmadığından son derece sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasına engel olunamamıştır. Özellikle "Bektaşî Edebiyatı"nın ürünlerinin âşık tarzı şiir geleneği içinde yer aldığı dikkate alınırsa, genelde bu geleneği anlamadan özelde "Bektaşî edebiyatı"nın anlaşılmasının zorluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Kendilerine âşık adını veren halk şiiri yaratıcıla-

rının, tarikatlere veya kültürel çevrelere göre aralarında bulunabilecek zihniyet farklılıklarının ve hitap ettikleri gruplardaki değişmelerin metne hangi ölçüde yansdığı üzerinde ülkemizde sistematik analizler yapılmamıştır.

Profesyonel birer icracı olan âşıkların kendi inanç, etnik veya kültürel gruplarının dışına çıkarak sanatlarını icra ettikleri, icra bağlamları değiştikçe anlattıkları metinlerin de değiştiği gerçeği, az sayıda araştırmacı tarafından ifade edilmiş ise de bu tutum genele yansımamıştır. Halk arasında âşıklar için söylenen "kimin arabasına binerse onun türküsünü söyler" sözünün taşıdığı anlam üzerinde araştırmacıların yeteri kadar durduğu söylenemez. Âşıklar, profesyonel bir sahne sanatçısının hitap ettiği kitleye göre repertuvarını belirlemesine benzer şekilde anlatı ve şiirini oluşturmaktadır. Bu sebeple, metinden hareketle âşığın kimliği ve kişiliği üzerine yorum yapmak yerine, böyle bir metnin hangi kontekste yaratılmış veya yaşatılmış olabileceği konusunda fikir yürütmek halkbilimi açısından daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Aşık tarzı şiir geleneğinin XIX. ve XX. yüzyıllarında eser veren önemli simalarından olan Bolulu Dertli, Deliktaşlı Ruhsati ve Yozgatlı Hüzni'nin şiirlerinden seçtiğimiz örnekler konteksti anlamadan metinden hareketle yorum yapmanın sakıncalarını açıkça ortaya koymaktadır:

Dertli:

"Bildiniz mi Yezid'in bağırının taş
olduğun

Zahiren İslamlığın, batında kallaş
olduğun

Ta'n kılman dertleriyle gözlerim yaş
olduğun

Ayb görmem Dertli'nin sizler Kızılbaş
olduğun" (Kutlu 1988:89)

"Can u baş terkeyledik bizler imamevni
aşkına

Bende-i şah-ı şehid-i Kerbela derler
bize" (Kutlu 1988:97)

"Barek-Allah hoş yaratmış Hak nazardan saklasın

Al-i Osman Devleti Sultanı Mahmud
Han'a fes" (Kutlu 1988:129)

Ruhsati:

"Acı tevek tatlı tevek cahiller kelimadır
Tadan bilir tarıkımız bal gibi Bektaşiyiz"
(Kaya 1994:541)

"Sen ne korkuyorsun Dede Bektaşî

Hünkar Hacı Bektaş Veli oldukça

Elbette cennetin kapısını açar

Cömertlerin piri Ali oldukça" (Kaya
1994:207)

"Bir münevver devran gördüm

Rüfailer tekkesinde

Dertlilere derman gördüm

Rüfailer tekkesinde

.....

İsbat oldu dost olduğu

Her tekkeden üst olduğu

Ruhsati'nin mest olduğu

Rufailer tekkesinde" (Kaya 1994:242)

"Yitirdim kedimi mecnun deliyim

Gahi diriyim gahi ölüyüm

Tarikatınakşi'nin halis kuluyum

Mürşidim izlerim izlerim turnam" (Kaya
1994:346)

"Tarikatim Nakşi amma

Bize Veysi kulu derler

Her gidişim yahşi amma

Ta'accüb ki deli derler (Kaya 1994:462)

Hüznî:

“Hüznî erenlerden tutmuşuz eli
Erkan u yolumuz Hazret-i Ali
Pirimiz ol Hacı Bektaş Veli
Biz de o dergahın fukarasıyız” (Oğuz
1988:182)

“Ten Tur’undan Musa dilim daima

Erini niyazım etmede hâlâ
Tarıkım hak tarık billah Hüznîya
Rah-ı erenlerde biz Bektaşiyiz” (Oğuz
1988:183)

“Şah-ı tarikat Nakşi

Kan-ı hakikat Nakşi
Şems-i şeriat Nakşi
Sultanı dervişlerin” (Oğuz 1988:56)

Yukarıda alıntılıdığımız örnekler ve benzerlerinden önceden oluşturdukları fikirlerini kanıtlamak için seçerek yararlanılan araştırmacıların bu âşıklarımızın mensup oldukları kültürel grupları ve “Bektaşî Edebiyatı”nın özellikleri üzerine konteksti dikkate almadan yaptıkları yorumlarının ne derece geçersiz olduğunu, âşıklarımız önceden ortaya koydukları metinlerde açıkça ifade etmektedirler.

Ruhsatî'nin:

Ahlakıma bakan Yezit sanıyor
Ruhum daim Kerbela'da dönüyor
Derunuma ateş düştü yanıyor
Beni seven sevmiş türabi deyu (Kaya
1994:526)

Veya Dertli'nin:

“Ko cefa eylesin habib Dertli'ye
Tek derman etmesin tabib Dertli'ye
Miskin Beypazarlı garip Dertli'ye
Kimi ak külah der kimi kızılbaş” (Kutlu
1988:155)

Şeklindeki veciz mısraları, sanırım âşık şiirinin birbirinden az veya çok farklı kontekstlerde karşımıza çıkabileceğini göstermiştir. Buradan hareketle, sadece bu şiirlerden yola çıkarak âşıkların kültürel kimliklerini veya bir grubun niteliğini belirlemeye çalışmanın halkbilimi açısından doğru bir yöntem olmadığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, âşık tarzı şiir geleneği söz konusu olduğunda halkbilimi çalışmaları açısından “Bektaşî Edebiyatı” terimi yerine “Bektaşîlik Kontekstinde Âşık Şiiri” demenin daha doğru bir adlandırma olacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Çobanoğlu, Özkul 1996. Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi. Ankara
- (H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi).
- Kaya, Doğan 1994. Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı. Sivas: Dilek Matbaası.
- Kutlu, Şemseddin 1988. Dertli. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Malinowski, Bronislaw 1990. Bütü, Bilim ve Din. (Çev. Saadet Özkal) Ankara: Tuba Matbaası.
- Oğuz, M. Öcal 1988. Yozgatlı Hüznî. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Röhrich, Lutz 1998. “Halk Anlatısı Araştırmasında Anlam Arayışı” (Çev. Kürşat M. Korkmaz) Milli Folklor 5, 10, 39 (Güz 1998), 97-106.

NOTLAR

22 - 24 Ekim 1998 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen “1. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu”nda sunulan bildirinin metnidir.